

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1965.1.06>

R. PULLAT

TALLINNA TÖOLISKLASSI FORMEERUMINE AASTAIL 1871—1917

Töölisliikumise kangelasliku ajaloo tähtsamaid probleeme on proletariaadi kasv ja areng, mille üheks osaks on Tallinna proletariaadi arvuline suurus, koostis ja kontsentratsioon. Nende küsimuste selgitamine on väga oluline ka Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ajaloo uurimise seisukohalt, eriti sellepärast, et kaasaegsed kodanlikud ajaloolased püüavad vähendada töölisklassi osa sotsialistlikus revolutsioonis, näidata, et Oktoobrirevolutsioon ei olevat olnud oma olemuselt proletaarne.¹ Oktoobri-eelse Tsaari-Venemaa töölisklass koosnenud nende versiooni järgi kaltsakproletariaadist, kes olnud äärmiselt ebateadlik, organiseerimata, näljas ja demoraliseerunud ning seetõttu kõlbmatu igasuguseks klassivõitluseks. Ka Eesti ühiskonnas olemasolnud sotsiaalseid vastuolusid püütakse ähmastada ja viia nad vaid rahvuslikule pinnale. Eesti proletariaadist kui klassist minnakse lihtsalt mööda.²

*

Vaadeldaval ajavahemikul oli Tallinna proletariaadi kujunemise peamiseks allikaks urbaniseerumise käigus maalt linna siirduv vaesunud talurahvas. Teatud lisa tuli sellele ka laostuvate käsitöölise ridadest, kuigi käsitöö polnud Eestis laialdasemalt arenenud ja käsitöölised ei andnud seetõttu meie arenevale proletariaadile nii suurt lisa kui Venemaa sisekubermangudes. Teatud määral suurenesid Tallinna töölisklassi read ka töölisperekondadest võrsunute arvel. Ühtlasi tuleb märkida, et Tallinna proletariaadi kujunemine ei toimunud üksnes eesti, vaid ka vene ja teiste rahvuste arvel. Eriti suurenes väljastpoolt Eestit saabunud tööliste arv imperialismiperioodil, saavutades oma kõrgpunkti Esimese maailmasõja aastail.

Töölisklass kujutab oma sisemiselt struktuurilt keerulist sotsiaalset organismi, mis koosneb erinevaist professionaalsetest gruppidest, kelle osatähtsust ja omavahelisi suhteid ei tohi käsitada lihtsustatult. Tõsi küll, kapitalismi arenedes lihtsustub ühiskonna klassistruktuur ning kapitalistlik ühiskond polariseerub ikka rohkem ja rohkem kaheks antagonistlikuks klassiks — kodanluseks ja proletariaadiks. Kuid see marksistlik seisukoht ei õigusta kapitalistlikus ühiskonnas esinevate, samuti proletariaadisestest sotsiaalsete protsesside lihtsustamist.

Pärast raudteeühenduse saamist Loode- ja Sise-Venemaaga 1870. aastal muutus Tallinn Eesti ala suurimaks kaubandus- ja sajandi lõpuks ka juba väljapaistvaks tööstuskeskuseks. Hakati rajama uusi tööstus- ja kaubandusettevõtteid, mis kiiresti suurendas linnas nende inimeste arvu, kes elavad oma tööjõu müümisest.

1871. aastal oli Tallinn juba kapitalistlik linn. Umbkaudu 9800 tema elanikku,

¹ Vt. näit. G. von Rauch, *Geschichte des bolschewistischen Russland*. Wiesbaden, 1955, lk. 91; H. von Rimscha, *Probleme der russischen Revolution*. «Neue politische Literatur» 1961, H. 3, lk. 203—226.

² Vrd. W. Freiherr von Ungern-Sternberg, *Geschichte der baltischen Ritterschaften*. Limburg, 1960, lk. 73; R. Wittram, *Baltische Geschichte*. München, 1954, lk. 209, 215, 229 jj.

s. o. ligi 34 protsenti, müüs ettevõtjatele oma tööjõudu.³ Koos perekonnaliikmetega võib tööliklassi sel aastal hinnata ligikaudu 20 200 inimesele, mis moodustab ligi 70 protsenti Tallinna elanikkonnast. Tööliklassi avangard, vabrikutöölised (s. o. suurtööstustöölised) koos ehitustöölisega, aga moodustas vaid 15,4 protsenti linna tööliste üldarvust, mis näitab, et kapitalism Tallinnas oli alles n.ö. lapsekingades.

Sootuks suur oli ilmselt veel feodalistlikku sünnimärki kandvate maja- ja ettevõtete teenijate osatähtsus (ligi 36%). Umbes 3500-st teenijast oli 2571 naist, enamikus eestlased. 1036 neist asus vanas all-linnas, kus elas Tallinna jõukam kihtkond, kes pidas hulgaliselt teenijaid.

Küllalt rohkesti oli ka päevapalgalisi ja mustatöölisi (16,4%). Need olid inimesed, kellel polnud üldse kindlat teenistust ja sissetulekut ning kelle eksisteerimine sõltus ajutisest tööst, juhusest. See tööliste grupp asus ühiskonnaredeli kõige alumisel pulgal.

Suhteliselt vähe oli 70-ndate aastate algul ka transpordi- ja sidetöölisi (3,5%). Käsi- ja tööstustöölisi oli 10,3 protsenti.

Järgmised kogu Tallinna proletariaati hõlmavad statistilised andmed on meil kasutada alles XIX sajandi lõpust.

1871. aastaga võrreldes suurenes Tallinna tööliklass 1897. aastaks koos perekonnaliikmetega 36 tuhandele,⁴ s. o. 178,2 protsenti, tema osatähtsus linna tsiviil-elanikkonnas aga langes samal ajal ligi 70-lt 61,2-le protsendile. Seda võib seletada 1870-ndate aastate algul järsult intensiivistunud urbaniseerimisprotsessiga, mis tõi maalt linna hulgaliselt rahvast, keda Tallinna kapitalistlik tööstus polnud suuteline kohe «vabriku katlas läbi keetma».

Tallinna palgatöölised jagunesid 1897. aastal kutsealaselt ligikaudu järgmiselt: kaubanduslikku-tööstuslikku rahvastikku oli 16 900 inimest, mis moodustas ligi poole (47,0%) kogu linna proletariaadist, transpordi ja side alal töötas 3200 inimest (8,9%), päevapalgalisi mustatöölisi ja teenijaid oli 14 200 (39,4%) ja linnavaeseid ning kerjuseid 1500 (4,2%).

Ka Tallinna proletariaadis eneses on toimunud märkimisväärne muutus: vabrikutöölise⁵ osatähtsus töölikonnas on 2,5 protsendilt 1871. aastal tõusnud 1897. aastal 11,0 protsendile.

Oktoobrirevolutsiooni-eelset Tallinna tööliklassi üldarvu 1917. aastal on väga raske kindlaks määrata, kuna arvulisi andmeid on säilinud üpris napilt. Kuid olemasolevate arhiivimaterjalide alusel on meil põhjust arvata, et koos perekonnaliikmetega võis see olla 100—110 tuhat ehk umbes 63—69 protsenti linna elanikkonnast, neist vabrikutöölisi (perekonnaliikmeid arvestamata) ligikaudu 30 tuhat ehk umbes 30,0 protsenti.⁶

Nagu näeme, kujunes Tallinna proletariaat uueks ühiskondlikuks klassiks võrdlemisi lühikese ajaga, möödunud sajandi kolme viimase aastakümne vältel. Ta areng ja kontsentreerumine suurtesse tööstusettevõtetesse jätkus ka käesoleva sajandi algul kuni käsitletava perioodi lõpuni. Eriine tähtsus Oktoobrirevolutsiooni võidu seisukohalt oli sellel, et 1917. aastaks kujunes siin vabrikutöölise osatähtsus väga kõrgeks.

Ajavahemikus 1871 kuni 1917 suurenes Tallinna vabrikutöölise arv 60-kordseks. Eriti hoogne tõus algas 80-ndate aastate teisest poolest. 1879. kuni 1897. aastani, s. o. 18 aasta kestel, kasvas nende hulk Tallinnas 398 protsenti. Narva kõrval, kuhu peaaegu sajandi lõpuni oli koondunud üle poole kõigist Eesti vabrikutöölisest, hakkas Tallinna osatähtsus eriti 90-ndatel aastatel kiiresti tõusma. 1879. aastal oli Eesti

³ P. Jordan, Die Resultate der Volkszählung der Stadt Reval am 16. November 1871. Reval, 1874; RAKA (= Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv), f. 41, nim. 1, s.-ü. 39, l. 94 jj.

⁴ А. Н. Тройницкий, Первая всеобщая перепись населения Российской Империи в 1897 г. XLIX, Эстляндская губерния. СПб., 1905.

⁵ RAKA, f. 41, nim. 1, s.-ü. 39, l. 94 jj. Ettevõtte suuruse piiritlemisel on lähtunud V. I. Leninist (Teosed, 3 kd., lk. 391 ja 392).

⁶ R. Pullat, Tallinna elanikkonna sotsiaalse koosseisu areng kapitalismiperioodil (1871—1917). Väitekirja ajalooteaduste kandidaadi kraadi taotlemiseks. Tallinn, 1964 (käsikiri), lk. 127—129.

vabrikutöölise arvust Tallinnas vaid 10 protsenti, 1894. aastal oli nende protsent tõusnud 16,6-le.⁷

Nagu Eestis üldse, nii esinesid ka Tallinna tööstuses samad tõusu- ja kriisi-aastad mis Venemaal. Tööstuskriisid andsid tööliklassile raskeid hoope, jättes tuhandeid inimesi tööta ning tõugates neid viletsusse. Käsitletav ajavahemik algas majandusliku tõusuga. 1870. aastal asutati Tallinna raudteetehased, kus juba 1879. aastal oli 500 töölist. Kuni 90-ndate aastate esimese pooleni jäid need tehased Tallinnas suurimaks tööstusettevõtteks. 70-ndate aastate algul laiendati ka Fr. Wiegandi metallitöökoda, mis nüüd kujunes masinatehaseks. 1873. aastal aga algas kriis, mis kestis kolm aastat ja andis end eriti tunda metalli- ja masinatööstuses. Sellele järgnes majanduslik tõus, mille kestel rajati jälle uusi ja laiendati vanu tööstusettevõtteid. Nii asutati siia 1877. aastal V. Roseni masinatehas, järgmisel aastal Neudorfi mehhanikatöökoda koos malmivaluga (praegusel Vabriku tänaval), Makarovi ja Grafi saeveski, Tallinna pärmivabrik, 1881. aastal E. Lausmanni masinatehas jne.

1881. aastal algas uus majanduskriis, mis eriti tugevasti vapustas jällegi metalli- ja masinatööstust. Paljud ettevõtted piirasid tootmist ja tööliste arvu, töötute hulk suurenes tohutult. 80-ndate aastate keskel alanud elavnemine viis uuesti vanade tööstusettevõtete laiendamisele ja uute esilekerkimisele.

Uus, eriti tugev tööstusliku tõusu periood, millal Tallinna nagu kogu Venemaa ning Eesti tööstuse ja tööstusproletariaadi areng tegi «hüppe», saabus imperialismile ülemineku ajajärgul, 90-ndate aastate lõpul ja sajandivahetusel.

Nelja aasta kestel, 1894—1897, tõusis tööliste arv Tallinna suurtööstusettevõtteis, s. o. vabrikutes, 2385-lt ca 4 tuhandele ja pärast sajandivahetusel alanud tööstuslikku tõusu 1901. aastal umbes 10 tuhandele.

Hoogsalt jätkus ka metalli- ja masinatööstuse laienemine. 9. mail 1899 lasti Tallinnas pidulikult käiku vagunitehas «Dvigatel», mis regulaarsemat tööd alustas 1900. aasta kevadel. Töölisi oli tehases sel ajal 2000 kuni 2500, kõige pingelisematel tööperioodidel koguni 2940.⁸

Sajandivahetusel pandi nurgakivi ka Eesti elektrotehnikatööstusele. 1899. aastal alustas Tallinnas tööd A/s. «Volta» tehas, kus järgmisel aastal töötas keskmiselt 190 töölist.⁹ Uute tehaste rajamise kõrval laiendati ka juba tegutsevaid masinatehaseid.

XX sajandi algul oli Eesti metalli- ja masinatööstuses juba 7 tuhande tööliste ümber. Ligi 80 protsenti neist asus Tallinnas.¹⁰

1899. aastal rajati Tallinnas «Dvigatelile» ja «VOLTale» lisaks veel üks suurettevõtte — Balti Puuvillamanufaktuur ehk rahvasuus «Sitsivabrik», kus järgmisel aastal töötas 134 inimest (37 meest ja 97 naist), neist 75 ketrus- ja 59 kudumisosakonnas.¹¹

1894. aastal Juhkenthalis asutatud F. Waldmanni puuvillakudumisvabrikus töötas sajandivahetusel paarkümmend töölist.¹² Vabriku mõõtmed omandas sajandi lõpul ka Tallinna köievabrik.¹³

Kolmandaks tähtsamaks suurtööstusharuks Tallinnas ja ka Eestis mõõdunud sajandi lõpul oli puidu- ja paberitööstus. A. M. Lutheri vineeri- ja mööblivabrikus, mis oli omal alal suurimaid kogu Venemaal, oli 1900. aastal üle tuhande tööliste. Lasnamäe veerul asuvas Osse & Ko tselluloosivabrikus töötas 105 meest ja 18 naist.¹⁴ A/s. «E. Johanson» paberivabrikus (Maakri t.) oli samal ajal 189 töölist (128 meest ja 61 naist).

Uue sajandi künnisel arenes Tallinna tööstus kiiremini kui kunagi varem. Koos sellega tõusis ka tootmise kontsentratsioon. 1900. aastal oli siin juba 12 tööstusette-

⁷ Eesti NSV ajalugu. II kd., Tallinn, 1963, lk. 94.

⁸ RAKA, f. 210, nim. 1, s.-ü. 41, l. 25.

⁹ RAKAL, f. 1290, nim. 5, s.-ü. 177, l. 2.

¹⁰ O. Karma, Tööstuslikult revolutsioonipilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis, Tallinn, 1963, lk. 213.

¹¹ RAKAL, f. 1290, nim. 5, s.-ü. 177, l. 1 ja 2.

¹² RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 100, l. 3.

¹³ Eesti NSV ajalugu II, lk. 301.

¹⁴ RAKAL, f. 1290, nim. 5, s.-ü. 177, l. 4.

võttes üle 100 töölise, A. M. Lutheri vineeri- ja mööblivabrikus üle 1000 töölise ja «Dvigatelis» isegi üle 2000. Tallinna 35 suurtööstusettevõtte 7900-st töolisest¹⁵ langes 3328 ehk 42,1 protsenti üle 1000 töölisega ettevõtte arvele.

Majandusliku tõusu tagajärjel suurenes Tallinna tööstusproletariaadi osatähtsus. 1894. aastal, nagu eespool juba kuulsime, olid Tallinna vabrikutöölised moodustanud 16,6 ja Narva vabrikutöölised 54,5 protsenti vabrikutöölised Eesti alal, 1900. aastal oli olukord tublisti Tallinna kasuks muutunud: siin asus juba 33 protsenti tööstustöolistest, Narva osatähtsus aga oli langenud 41 protsendile.¹⁶ Tallinna kesk- ja suurtööstusettevõtete töölise arv jõudis 1901. aastal Narva omale juba üsna lähedale, kuigi siin oli iseloomulik arvukate vanade käsitöenduslike ettevõtete püsimine ja uute pisitöökodade rajamine.

Tallinna vabrikutöölise enamiku moodustasid metalli- ja masinatehaste töölised. Sel tõsiasjal oli suur tähtsus kasvava töolisliikumise seisukohast, kuna just nende tööstusharude töölised olid paremini organiseeritud, teadlikumad ja aktiivsemad.

Töövõimaluste avardudes suurenes sajandivahetusel ka Venemaalt Tallinna elama asunud töölise arv. Siinsed masinatehased saatsid sageli oma agente Peterburi ja Venemaa sisekubermangude linnadesse, et sealt värvata odavalt tööjõudu.

Tööstuslikule tõusule sajandi lõpul järgnes alates 1900. aastast majanduskriis, mis oli tugevaim kõigist eelnenuist ja kestis 1903. aastani ning millel proletariaadile olid rasked tagajärjed. Peaaegu kõigis Tallinna tööstusettevõtteis vallandati suurel hulgal töölisi. Mõned ettevõtted aga ruineerusid täielikult. Eriti teravalt andis kriis end tunda jällegi metalli- ja masinatööstuses, mis kergetööstusega võrreldes olid laia turuga vähem seotud.

1905. aasta revolutsiooni päevil võib Tallinna tööstusproletariaadi jõude pidada ligikaudu sama suureks kui 1901. aastal, kuna 1904. aastal oli alanud kriisijärgne elavnemine. Nii oli 1905. aastal «Dvigatelis» juba üle 1600 töölise.¹⁷ «Volta» tõusis töölise arv 296-lt 1904. aastal enam kui 400-le 1905. aastal.¹⁸ Tõusutendents esines ka Lutheri vineeri- ja mööblivabrikus: 1904. aastal oli siin 1276, 1905. aastal 1402 töölise, neist mehi 974, naisi 428.¹⁹ Balti Puuvillamanufaktuuris püsis töölise arv enam-vähem ühel ja samal tasemel (1903. a. 1352, 1905. a. 1377 töölise).²⁰ Mõnedes ettevõtteis toimus nende arvu väike vähenemine. Nii näiteks langes töölise arv R. Mayeri keemia-vabrikus 246-lt 1904. aastal 226-le 1905. aastal.²¹

Kuid veel enne, kui majanduslik elavnemine oleks jõudnud areneda üldiseks tõusuks, tabas Tallinna tööstust uus kriis. Sajandi esimesel aastakümnel ei rajatud Tallinnas, nagu Eestis üldse, ühtegi sellist suurtehast, mida võiks kõrvutada eelmise sajandi lõpul tegevust alustanutega.

Kõige halvem oli olukord metalli- ja masinatööstuses, kus tooraine nappus andis end tunda kõige rohkem. Monopolistlike hindade tagamiseks tõsteti Venemaal pidevalt tollitariifi, mis põhjustas siseturul ulatusliku metallipuuduse ning vajutas raske pitseri ka Tallinna metalli- ja masinatööstuse arengule.

Tallinna vabrikutöölise arv, mis sajandi algul kriisi tõttu oli tunduvalt langenud, lähenes 1909. aastal, peamiselt tekstiili- ja puidu- ning paberitööstuse laiendamise arvel, taas 10 tuhandele.²² Loonud määratu suure palgatöölise armee, polnud kapita-

¹⁵ O. K a r m a, Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis, lk. 257.

¹⁶ Balti Puuvillamanufaktuuris tõusis töölise arv ajavahemikul 1900—1901 132-lt 874-le, «Dvigatelis» 2260-lt 2940-le, A. M. Lutheris 1068-lt 1218-le jne. (Vt. O. K a r m a, Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis, lk. 257, leheküljealune märkus 130.)

¹⁷ RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 30, l. 168.

¹⁸ Sealsamas, s.-ü. 138 ja 43, l. 95.

¹⁹ O. K a r m a, Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis, lk. 312; RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 68, l. 89.

²⁰ RAKA, f. 206, nim. 1, s.-ü. 44, l. 125.

²¹ Sealsamas, s.-ü. 138 ja 160.

²² Üldse oli Eestis 1910. aastal 33 tuhat vabrikutöölise. (O. K a r m a, Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis, lk. 281.)

lism võimeline pidevalt kõiki töökäsi rakendama, teatud osa töölistest oli alati reservis. Kodanliku ajakirjanduse andmeil oli isegi 1909. aastal Tallinnas 3—4 tuhat töötut.

Vastavalt konjunktuuri muutumise põhilisele iseärasusele, imperialistliku kapitalismi äärmiselt ebaühtlasele, hüppelisele arenemisele, asendus 1909. aastal seisak Venemaa tööstuses majandusliku elavnemisega, mis järk-järgult kasvas üle majanduslikuks tõusuks.

Tööstuslik tõus Venemaal esines peamiselt metallitööstuses ja oli tingitud palavikulisest maailmasõjaks valmistumisest. Majanduse militariseerimise õhkkond oli hästi tajutav ka Tallinnas, mis muudeti taas Balti mere sõjalaevastiku baasiks. Linn muutus Euroopa suurimate relvavabrikantide ja laevaehitusfirmade huviobjektiks, kuna siia hakati 1912. aastal ehitama suuri Vene-Balti ja Bekkeri (Boeckeri) laevatehaseid. 1913. aastal alustasid vene- ja välisaksionäärid Tallinnas Noblessneri tehase ehitamist. Sama aasta oktoobris-novembris asuti Vene-Balti ja Bekkeri tehastes juba esimeste miinilaevade ning ristlejate ja seejärel ka allveelaevade ehitamisele Noblessneri tehases.²³

1913. aastal saame keskmiseks Tallinna vabrikutööliste arvuks ümmarguselt 16 300 ja sõjaeelseks kõrgseisuks 1914. aastal 18 600,²⁴ mis moodustasid Eesti vabrikutööliste üldarvust vastavalt 38,9 ja 40,4 protsenti.

Tallinna tööstusproletariaadi arvuline kasv sõja tingimustes näitab, et Tallinna tööstus etendas kogu Venemaa sõjatööstuses märkimisväärset osa. Eesti tähtsaim tööstuskeskus Tallinn oli ühtlasi mereväebaasiks, mis andis ilme kogu ta tööstuslikule kujunemisele. Laevaehitustööstus Tallinnas laienes neil aastail kõige tähtsamaks tööstusharuks kogu Eestis: 1916. aasta lõpul töötas Tallinna laevatehastes 36,2 protsenti kõigist Eesti suurtööstustöölistest.²⁵

Tallinna tööstuslik tõus ja tööliste arvu suurenemine neil aastail oli ühekülgne, selle aluseks oli sõjatööstuse, peamiselt laevaehituse laienemine. Selle tagajärjel süvenes Tallinnas metalli- ja masinatööstuse osatähtsus veelgi.

Kuna vabrikutööliste arvu võrdlemisi kiire tõus sõja-aastail toimus peamiselt uute suurettevõtete arvel, kusjuures hulk väikeettevõtteid oma tegevuse lõpetas, süvenes Tallinnas tööstustööliste kontsentratsioon veelgi. 1916/17. aastal oli siin, nagu eespool juba märkisime, umbes 30 tuhat vabrikutöölist, s. o. ligemale 60 protsenti Eesti ala vabrikutöölistest.²⁶

Tallinna 30 tuhandest suurtööstusproletaarlasest töötas rohkem kui 500 töölisega ettevõtteis ca 25 700 ehk 85,7 protsenti ja rohkem kui 1000 töölisega ettevõtteis ca 21 917 ehk 76,7 protsenti. Võrdluseks olgu märgitud, et Peterburis töötas 1. jaanuaril 1917 rohkem kui 500 töölisega ettevõttes vaid 77,8 protsenti linna vabrikutööliste üldarvust ja rohkem kui 1000 töölisega ettevõtteis kõigest 67,9 protsenti. Seega jäi Peterburi kui Tsaari-Venemaa ühe suurima tööstuskeskuse tööliste kontsentratsioon neil aastail Tallinna omast märksa maha.²⁷

Järelikult oli revolutsiooni eelõhtul Tallinnas vabrikutööliste, proletariaadi eel- salga kontsentratsioon erakordselt kõrge, ja seda just metalli- ja masinatööstuse arvel.

Teatavasti kutsub kapitalism, eriti imperialism, esile tugeva elanikkonna liikuvuse. See nähtus ilmneb Tallinna tööliklassi kujunemises eriti tugevasti Esimese maailmasõja aastail, mil paljud tallinlased siirdusid paremat teenistust otsides Peterburi, Riiga või mujale. Tallinna aga saabus rahvast Tsaari-Venemaa teistest kubermangudest. Just neil aastail suurenes Tallinna tööstusproletariaadis vene ja läti rahvusest tööliste osa.

²³ Eesti NSV ajalugu II, lk. 479.

²⁴ O. Karma, Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis, lk. 338—344.

²⁵ A. Kõõrna, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni majanduslikud eeldused Eestis. Tallinn, 1961, lk. 90.

²⁶ O. Karma, Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis, lk. 385. A. Takkini ja A. Kõõrna arvates oli Tallinnas enne Oktoobrirevolutsiooni 27 000 vabrikutöölist. (Vt. A. Takkin, Eesti Esimese maailmasõja aastail. Tallinn 1961, lk. 71; A. Kõõrna, Majanduslikud eeldused, lk. 132.)

²⁷ A. Т. Рашин, Формирование рабочего класса России. М., 1956, lk. 105 jj.

Tabel 1

Tallinna vabrikutöölise vanuseline koostis protsentides *

Vanus	1914. a. enne sõda	1915. a.	1916. a.	Suurenemi- ne (+) või vähenemine (-) 1914.— 1916. a.
17-aastasi ja noo- remaid	7	13	17	+10
18—25-aastasi	38	34	20	-18
26—40 „	43	36	36	- 7
41—50 „	10	14	21	+11
üle 50 „	2	3	6	+ 4

* Tabel on koostatud Tallinna Börse Komitee 1915. a. tegevuse aruande (Tallinn, 1927, lk. 19) ja Tallinna Börse Komitee 1916/17. a. tegevusaruande (Tallinn, 1928, lk. 23) alusel.

Sõja ajal püüti Tallinna tööstuses rakendada ka naistööjõudu, kuna mobilisatsioonid olid meeste arvu tublisti vähendanud. Naiste osa aga jäi Tallinna tööstuses ikkagi teisejärguliseks, sest tol ajal oli neid raske rakendada metalli- ja masinatehastes, mille arvel tööstus Tallinnas peamiselt arenes. Küll aga rakendati neil aastail vabriku-tööstuses rohkesti noorukeid ja üle 40 aasta vanuseid mehi (tab. 1).

Tabelist näeme, et 18—40-aastaste töölise osatähtsus, mis sõja eel oli olnud 81 protsenti, on 1916. aastal vähenenud 56 protsendile. Eriti tugev langus (18 protsenti)

Tabel 2

Tallinna vabrikutöölise arv ja selle kasvutempo aastail 1871—1917 *

Arvestusaasta	Töölise arv (aasta algul)	Arvestusperiood	Arvestusperioodi pikkus aastates	Töölise kesk- mine arv arves- tusperioodil	Juurdekasv või vähenemine (-) arvestus- perioodi jooksul	Ühe aasta jook- sul suurenes või vähenes (-) töölise arv (6 : 4)	Suurenemine või vähenemine (-) 1000 töö- lise kohta (7 : 5 × 1000)
1	2	3	4	5	6	7	8
1871	500	1871—1878	8	752	504	63	83,8
1879	1 004	1879—1883	5	1 063	118	23,6	22,2
1884	1 122	1884—1889	6	1 348	452	75,3	55,9
1890	1 574	1890—1893	4	1 979	811	202,8	102,5
1894	2 385	1894—1896	3	3 193	1 615	538,4	168,6
1897	4 000	1897—1899	3	5 950	3 900	1 300	218,5
1900	7 900	1900	1	8 950	2 100	2 100	234,6
1901	10 000	1901—1908	8	9 800	- 400	- 50	-5
1909	9 600	1909—1912	4	12 950	6 700	1 675	129,3
1913	16 300	1913	1	17 450	2 300	2 300	131,8
1914	18 600	1914—1916	3	24 300	11 400	3 800	156,4
1917	30 000						

* RAKA, f. 41, nim. 1, s.-ü. 39, l. 94 jj.; O. Karma, Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis, lk. 187—193, 257 ja 338—344; A. В. Порожев, Учет численности и состава рабочих в России. СПб., 1906, lk. 177; Список фабрик и заводов России. СПб., 1910. Eesti NSV ajaloo II köites lk. 94 leiduva tabeli andmetel oli Tallinnas 1879. aastal töölisi vaid 864. Oluline erinevus on põhjustatud tõenäoliselt sellest, et siin ei ole arvestatud umbes 140 piiritusvabriku töölisi.

esineb 18—25-aastaste osas. Alaealiste ja üle 40 aastaste osa on aga samal ajal kasvanud 9-lt 25-le protsendile.

Kapitalistliku tööstuse arenedes kujunes Tallinna tööstusproletariaat aastail 1871—1917 teiste Eesti linnade kõrval Oktoobrirevolutsiooni eelõhtuks arvuliselt kõige suuremaks ja kontsentreeritumaks. Vabrikutöölise osatähtsus Tallinna tsiviilelanikkonnas tõusis 1,7-lt protsendilt 1871. aastal 6,8-le 1897. aastal ja 18,8-le 1917. aastal.

Vabrikutöölise jagunemisest tööstusharude järgi annab ülevaate tabel 3.

Tabel 3

Tallinna vabrikutöölise arv tööstusharude järgi aastail 1879—1914 *

	T ö ö l i s i											
	1879. a.		1884. a.		1890. a.		1909. a.		1913. a.		1914. a. enne sõda	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Metalli- ja masinatööstuses	740	73,7	780	68,7	1017	65,4	4419	45,8	9164	56,2	10 736	57,7
Metsa- ja puidutööstuses	24	2,5	105	9,3	323	20,7	1960	20,4	2434	14,9	2 607	14,0
Tselluloosi- ja paberitööstuses	70	6,9	59	5,2	83	5,3	449	4,7	732	4,5	852	4,6
Ehitusmaterjalide tööstuses	—	—	—	—	—	—	36	0,4	217	1,3	298	1,6
Keemiatööstuses	—	—	—	—	—	—	300	3,1	312	1,9	323	1,7
Tekstiilitööstuses	—	—	—	—	—	—	1683	17,5	2045	12,5	2 100	11,3
Toiduainete tööstuses	170	16,9	190	16,8	82	5,2	503	5,2	825	5,1	866	4,6
Polügraafia- tööstuses	—	—	—	—	—	—	170	1,7	400	2,4	425	2,3
Turbatööstuses	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	180	1,0
Elektrijaamas ja gaasivabrikus	—	—	—	—	—	—	58	0,6	126	0,7	142	0,8
Nahatööstuses	—	—	—	—	—	—	61	0,6	71	0,4	71	0,4
Kokku	1004		1134		1505		9639		16 326		18 600	

* Tabel on koostatud O. Karma uurimuses «Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis» lk. 187—193 ja 338—344 ning «Список фабрик и заводов России» toodud andmete põhjal.

Metalli- ja masinatööstuse tööliste osatähtsuse langus oli tingitud 80-ndate aastate algul alanud kriisist ja sellele järgnenud depressioonist, mis tabas eriti seda tööstusharu. Tekstiilitööstus oli Tallinnas kuni sajandi vahetuseni väga nõrgalt arenenud.

Tänu Lutheri vineeri- ja mööblivabriku laienemisele tõusis tööliste arv puidutööstuses aastail 1885—1890 ümmarguselt 20-lt 230-le.

Tallinna ühe vanema tööstusharu — paberitööstuse tööliste arv jäi kogu käsitletava ajavahemiku vältel tagasihoidlikuks.

Toiduainete tööstuse tööliste read aga harvenesid Tallinna pärmivabriku tegevuse kängumise tõttu.

Tabelist 3 näeme, et ka 1909. aastal olid metalli- ja masinatööstuse töölised endiselt Tallinna vabrikutöölise tuumikuks. Neile järgnesid metsa- ja puidu- ning tekstiilitööstuse töölised. Kokku moodustasid nad ligi 84 protsenti Tallinna tööstusproletariaadist. Toiduainete, tselluloosi- ja paberi- ning keemiatööstuse töölisi oli samal ajal kokku 13 protsenti. Teiste tööstusharude tööliste osatähtsus oli hoopis väike.

1914. aastal enne sõda on metalli- ja masinatööstuse tööliste osatähtsus 1909. aastaga võrreldes tõusnud 45,8-lt 57,7 protsendile. Neile järgnevad nüüdki metsa- ja puidu- ning tekstiilitööstuse töölised, kelle osatähtsus aga on samal ajal langenud

12,5 protsenti. Kokku moodustavad nad 83,0 protsenti Eesti tööstusproletariaadist. Toiduainete, tselluloosi- ja paberi- ning keemiatööstuse tööliste osatähtsus on vähenenud 10,9 protsendile. Teiste tööstusharude tööliste osatähtsus on endiselt väike.

Olgugi et Tallinna töölisklassi formeerumine oli alanud juba enne 60-ndate aastate kodanlikke reforme, hoogustus ta alles reformijärgseil aastail, eriti pärast 1870. aastat, mil Tallinn sai raudteeühenduse Loode- ja Sise-Venemaaga. Tallinna tihedad majanduslikud sidemed Venemaaga ja tema sadama väliskaubandusliku tähtsuse kasv löid soodsad tingimused kapitalistliku majanduse, sealhulgas ka mehaniseeritud suurtööstuse arendamiseks. Selle tähtsaimaks ühiskondlikuks tulemuseks oligi Tallinna töölisklassi väljakujunemine.

Arvestades Tallinna töölisklassi perekust, koostist ja kontsenteeritust, mõistame hästi V. I. Lenini, kes 1917. aasta oktoobris väitis: «Asi seisab ülestõus, mille võib ja peab otsustama Piiter, Moskva, Helsingi, Kroonlinn, Viiburi ja Tallinn.»²⁸

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Saabus toimetusse
16. VI 1964

P. ПУЛЛАТ

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОЛЕТАРИАТА ТАЛЛИНА в 1871—1917 гг.

Резюме

Самым многочисленным и передовым отрядом эстонского рабочего класса был пролетариат г. Таллина — административного центра Эстляндской губернии.

Основным источником формирования таллинского пролетариата служил приток обедневшего деревенского люда в город. Роль других источников — таких, как разорение ремесленников и преемственность фабрично-заводского труда, была здесь сравнительно мала. Объясняется это, во-первых, тем, что ремесленничество было развито в Эстонии значительно слабее, чем в центральных губерниях России, и, во-вторых, тем, что большинство таллинских рабочих было пролетариями первого поколения, так как бурное развитие промышленности началось здесь лишь в 70-х годах, после завершения строительства Балтийской железной дороги.

Формирование таллинского пролетариата шло также за счет русских и представителей других национальностей, причем наибольшего развития этот процесс достиг в годы первой мировой войны.

В 1871 г. в Таллине было приблизительно 20 200 рабочих (вместе с членами семей). Это составляло до 70% населения города. Капиталистическое развитие Таллина только началось. Авангард рабочего класса — фабричные рабочие (5,1%) вместе со строителями (10,3%) составляли лишь 15,4% таллинского пролетариата.

Прислуга составляла приблизительно 36% рабочего населения города. Она была преимущественно эстонской. Удельный вес поденщиков и чернорабочих в рабочем классе достигал 16,4%. Это были люди без постоянной работы и дохода, существование которых всецело зависело от случая. В начале 70-х годов сравнительно немного было рабочих транспорта и связи (3,5%). На долю наемных рабочих у ремесленников падало 10,3% рабочих города.

К 1897 г. общая численность таллинского пролетариата (вместе с членами семей) достигла 36 тысяч человек, что по сравнению с 1871 г. составляло 178,2%. В общей же численности населения города удельный вес рабочего класса снизился примерно с 70 до 61,2%, что можно объяснить усиленной урбанизацией. Начиная с 70-х годов из деревни в город шло множество людей. Капиталистическая промышленность Таллина не в состоянии была сразу переварить в фабричном котле такую массу рабочей силы. Если в 1871 г. промышленные рабочие составляли 2,5% всего пролетариата города, то к 1897 г. эта цифра возросла до 11,0%.

²⁸ V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., lk. 161.

Численность таллинского пролетариата (вместе с членами семей) накануне Октябрьской революции равнялась приблизительно 100—110 тысячам, что составляло около 63—69% населения города. Рабочих, занятых в крупной промышленности (без членов семей), было около 30 тысяч, или примерно 30,0%.

Сравнение численности рабочих крупной промышленности в 1871 и в 1917 гг. показывает, что она возросла в 60 раз. Особенно значителен стал ее рост со второй половины 80-х годов. Если в 1879 г. в Таллине было 1004 промышленных рабочих, то к 1890 г. число их возросло до 1574 человек, а в 1897 г. — до 4 тысяч. Итак, прирост за восемнадцать лет составил 398%. В этот же период растет доля Таллина в численности промышленных рабочих всей Эстонии: если в 1879 г. она равнялась 10%, то в 1894 г. составила уже 16,6%.

В последней четверти прошлого столетия в Эстонии развивалась такая важная отрасль промышленности, как машиностроение, основным центром которой стал Таллин. Рабочие металлообрабатывающей промышленности и машиностроения приобрели большой вес среди таллинских промышленных рабочих — в 1879 г. — 73,7, в 1884 г. — 68,7 и в 1890 г. — 65,4%.

Промышленность Таллина и всей Эстонии переживала подъемы и кризисы в те же годы, что и вся царская Россия. Они, естественно, приводили к колебаниям числа рабочих.

Новый промышленный подъем на рубеже нынешнего века, в годы перехода от домонополистического капитализма к империализму, привел к большому скачку в истории развития пролетариата Таллина. В результате этого скачка в Таллине к 1901 г. насчитывалось уже 10 тысяч фабричных рабочих. Наряду с быстрым ростом промышленности достигла высокой ступени и концентрация производства. В 1900 г. из 7900 рабочих крупных промышленных предприятий Таллина 3328, или 42,1%, работало на предприятиях с количеством рабочих свыше 1000 человек. В том же году фабричные рабочие Таллина составляли уже 33% фабричных рабочих всей Эстонии.

Следующий период промышленного подъема, а следовательно, и дальнейшего развития рабочего класса начался перед первой мировой войной и продолжался вплоть до 1917 г. Он был обусловлен, в первую очередь, милитаризацией экономики, ибо Таллин был вновь превращен в базу Балтийского флота и царское правительство решило соорудить здесь предусмотренные «малой программой» крупные заводы для строительства военных и торговых судов. Создание судостроительных заводов, а также военной гавани и крепости обеспечило работой многие промышленные предприятия. Кроме предприятий тяжелой промышленности, в этот период по инициативе эстонской буржуазии возникали и предприятия меньшего масштаба.

В 1913 г. в Таллине было около 16 300 промышленных рабочих, а в предвоенные месяцы 1914 г. — 18 600. В эти годы кораблестроение стало важнейшей отраслью экономики Эстонии. К концу 1916 г. в ней было занято 36,2% эстонского промышленного пролетариата. Общее же число промышленных рабочих Таллина в 1916—1917 гг. достигло 30 тысяч, что составляло почти 60% всех фабричных рабочих Эстонии. Среди эстонских городов Таллин занял первое место по численности промышленного пролетариата.

Из 30 тысяч промышленных пролетариев на предприятиях с числом рабочих более 500 работало приблизительно 85,7%, а на предприятиях с числом рабочих более 1000 — примерно 76,7%. Таким образом, накануне революции промышленность Таллина отличалась чрезвычайно высоким уровнем концентрации пролетариата.

В описываемые годы в составе промышленного пролетариата Таллина значительно возросла доля русских и латышей. Увеличилось также число занятых в промышленности женщин — они заменяли мобилизованных мужчин. Но роль женщин в промышленности осталась все же второстепенной, ибо Таллин развивался, прежде всего, как центр металлообрабатывающей промышленности и машиностроения.

Наряду с количественным ростом таллинского пролетариата происходили значительные качественные изменения его состава. Прежде всего усилилось ядро рабочего класса, фабрично-заводской пролетариат, который накануне Октябрьской революции достиг под руководством большевистской партии высокого уровня сознательности и организованности.

R. PULLAT

ÜBER DIE ENTSTEHUNG DES PROLETARIATS IN TALLINN VON 1871—1917

Zusammenfassung

Den zahlreichsten und führenden Trupp der estnischen Arbeiterklasse bildete das Proletariat der Stadt Tallinn, des administrativen Zentrums des Gouvernements Estland.

Der wichtigste Grund zur Entstehung des Tallinner Proletariats lag in der Umsiedlung der verarmten Landbevölkerung in die Städte. Die Rolle anderer Quellen, — z. B. der aus verarmten Handwerker- und Fabrikarbeiterfamilien stammenden Arbeiter, — war hier verhältnismässig unbedeutend. Dieses wäre durch Folgendes zu erklären: erstens war das Handwerk in Estland bedeutend weniger entwickelt als in den zentralen Gouvernements Russlands, — zweitens aber bildete die Mehrheit der Arbeiter in Tallinn die erste Generation des Proletariats. Ein stürmischer industrieller Aufschwung begann hier erst in den siebziger Jahren, nach der Inbetriebnahme der Baltischen Eisenbahn. Das Tallinner Proletariat bildete sich auch aus Russen und aus Vertretern anderer Nationen, wobei dieser Prozess im ersten Weltkrieg seinen Höhepunkt erreichte.

1871 betrug die Anzahl der Arbeiter (Familienmitglieder einbegriffen) ca 20 200. Diese Zahl bildete bis auf 70% der Stadteinwohnerschaft. Die Entwicklung des Kapitalismus in Tallinn hatte erst begonnen. Die Avantgarde der Arbeiterklasse, — die Fabrikarbeiter (5,1%) zusammen mit den Bauarbeitern (10,3%) bildeten bloss 15,4% des Tallinner Proletariats.

Die Zahl der Dienstboten betrug ca 36% der Arbeiterschaft der Stadt; die Dienstboten waren vorwiegend Esten. Der Anteil der Tagelöhner und der unqualifizierten Arbeiter war 16,4%. Es waren Leute ohne ständige Arbeit und Einkommen, deren Existenz ganz vom Zufall abhing. Anfang der siebziger Jahre waren verhältnismässig wenige im Transport und im Verkehrswesen tätig (3,5%). Im Handwerk beschäftigte Lohnarbeiter bildeten 10,3% der gesamten Arbeiterschaft der Stadt.

Bis zum Jahre 1897 stieg die Zahl des Tallinner Proletariats (Familienmitglieder einbegriffen) auf ca 36 Tausend. In der Gesamtzahl der Stadtbevölkerung sank der Anteil der Arbeiterklasse von ca 70 auf 61,2%, welcher Umstand durch eine intensive Verstädterung zu erklären ist. Von den siebziger Jahren an übersiedelte eine Menge Landleute in die Stadt. Die kapitalistische Industrie Tallinns war damals noch nicht imstande, so viel Arbeitskraft zu beschäftigen. Wenn in 1871 die Fabrikarbeiter bloss 2,5% des gesamten Stadtproletariats bildeten, so war diese Zahl im Jahre 1897 bereits 11,0%.

Unmittelbar vor der Oktoberrevolution war die Zahl des Tallinner Proletariats (Familienmitglieder einbegriffen) etwa 100—110 Tausend, was somit ca 63—69% der Stadtbevölkerung ausmachte.

Die Zahl der in der Grossindustrie beschäftigten Arbeiter (ohne Familienmitglieder) betrug etwa 30 Tausend, d. i. ca 30,0%.

Ein Vergleich der Zahlen der in der Grossindustrie in den Jahren 1871 und 1917 beschäftigten Arbeiter erweist, dass sie in 1917 60mal zahlreicher waren. Sehr bedeutend stieg ihre Zahl seit dem Beginn der zweiten Hälfte der achtziger Jahre. 1879 waren in Tallinn 1004 Fabrikarbeiter, 1890 aber 1574 und 1897 bereits 4000. Der Zuwachs betrug also im Verlaufe von achtzehn Jahren 398%. In derselben Periode wuchs der Anteil Tallinns an der Gesamtzahl der Fabrikarbeiter Estlands von 10% in 1879 auf 16,6% in 1894.

Im letzten Viertel vorigen Jahrhunderts entwickelte sich in Estland ein Industriezweig von der grössten Bedeutung, — der Maschinenbau, dessen Hauptzentrum Tallinn wurde.

Die in der Metallbearbeitung und im Maschinenbau tätigen Arbeiter errangen unter den Industriearbeitern Tallinns das Übergewicht: 73,7% in 1879, 68,7% in 1884 und 65,4% in 1890.

Die Tallinner Industrie hatte ihre Aufstiege und Krisen zur gleichen Zeit mit dem ganzen zaristischen Russland, was natürlich zu merklichen Schwankungen der Arbeiterzahl führte.

Ein neuer industrieller Aufschwung begann um die Jahrhundertewende, in den Jahren des Überganges vom vormonopolistischen Kapitalismus zum Imperialismus, er beschleunigte die Entwicklung des Proletariats in Tallinn geradezu sprunghaft. So zählte man in Tallinn 1901 bereits 10 Tausend Fabrikarbeiter. Neben dem raschen Aufstieg der Industrie erreichte auch die Konzentration der Industrie eine hohe Stufe.

1900 arbeiteten von den 7900 Arbeitern der Grossindustrie Tallinns 3328, d. i. 42,1%, in Unternehmen, welche über 1000 Arbeiter beschäftigten.

Im selben Jahre bildeten die Fabrikarbeiter Tallinns bereits 33% der Gesamtzahl der Industriearbeiter Estlands.

Die nächste Periode eines industriellen Aufschwungs und folglich auch einer weiteren Vergrößerung der Arbeiterklasse begann vor dem Ersten Weltkriege und dauerte bis 1917. Sie war vor allem durch die Militarisierung der Wirtschaft bedingt, da Tallinn nun wieder eine Station der Baltischen Flotte wurde und die zaristische Regierung beschlossen hatte, hier im Rahmen des vorgesehenen «kleinen Programms» bedeutende Schiffswerften zum Bau von Kriegs- und Handelsschiffen zu errichten.

Die Errichtung der Schiffswerften, des Kriegshafens und der Festung verschaffte Arbeit für mehrere Industrieunternehmen. Ausser den Unternehmen der Grossindustrie entstanden durch die Initiative der estnischen Bourgeoisie auch kleinere Unternehmen.

1913 betrug die Zahl der Industriearbeiter Tallinns ca 16 300, doch in den Monaten der Vorkriegszeit in 1914 — 18 600. In diesen Jahren entwickelte sich der Schiffbau zum wichtigsten Zweig der estnischen Wirtschaft. Ende 1916 waren in demselben 36,2% des estnischen Industrieproletariats beschäftigt. Die Gesamtzahl der Industriearbeiter in Tallinn betrug in den Jahren 1916—1917 30 Tausend, was nahezu 60% aller Fabrikarbeiter Estlands ausmachte.

Der Zahl des Industrieproletariats nach stand Tallinn unter den estnischen Städten an erster Stelle.

Von den 30 Tausend Industrieproletariern arbeiteten in Unternehmen mit mehr als 500 Arbeitern ca 85,7%, in Unternehmen mit mehr als 1000 Arbeitern ca 76,7%.

Also zeichnete sich die Industrie Tallinns vor der Revolution durch eine äusserst starke Konzentration des Proletariats aus.

In den genannten Jahren wuchs unter dem Proletariat Tallinns der Anteil der Russen und Letten merklich. Es vergrösserte sich auch die Zahl der Frauen, die in der Industrie anstatt der mobilisierten Männer arbeiteten. Doch blieb hier die Rolle der Frauen trotzdem unwesentlich, da Tallinn sich vor allem als Zentrum der Metallbearbeitungsindustrie und des Maschinenbaus entwickelte.

Gleichzeitig mit dem quantitativen Zuwachs des Tallinner Proletariats fanden hier auch bedeutende qualitative Änderungen in dessen Bestand statt. Vor allem verstärkte sich der Kern der Arbeiterklasse, das Proletariat der Fabriken, das unter der Leitung der Bolschewistischen Partei ein hohes Niveau des Klassenbewusstseins und der Organisiertheit erlangte.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 16. Juni 1964